

УДК 378

Н.Б. МАНТУЛО,

*доктор наук із соціальних комунікацій, завідувач кафедри українознавства
Запорізької державної інженерної академії*

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглядаються історичні джерела формування соціальної відповідальності в Україні, визначається їх педагогічний потенціал в системі вищої освіти.

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, вища освіта, філантропія, меценатство.

У складному і сповненому протиріч сучасному суспільстві передумовою подолання його кризовості та неврівноваженості стає соціально відповідальна поведінка його суб'єктів. Як іманентний елемент суспільного життя, соціальна відповідальність виникає з початку зародження суспільства, виступаючи регулятором поведінки людей [4, с. 8] і відображаючи «історично-конкретний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством з точки зору свідомого задоволення взаємних вимог, які до них пред'являють» [7, с. 469].

Проблема соціальної відповідальності висуває свої вимоги до побудови системи освіти, яка є «чутливим чинником» загального підвищення рівня відповідальності в суспільстві і в бізнес-середовищі зокрема [5, с. 23].

У контексті модернізації українського суспільства і, зокрема, освіти посилюються вимоги щодо підготовки висококваліфікованих фахівців, які не лише володіють ключовими компетенціями, але й здатні усвідомлювати відповідність своєї діяльності цілям та інтересам всього суспільства.

Феномен соціальної відповідальності сьогодні активно досліджують представники різних галузей наукового знання, а саме соціології, філософії, економіки, політології, психології, правознавства. Втім замало уваги поки приділялося педагогічним аспектам формування соціальної відповідальності взагалі і в процесі професійної підготовки студентів економічних спеціальностей зокрема, хоча фундамент для таких досліджень вже створено працями О. Александрової, А. Гулевської, Е. Короткова, В. Максимова, І. Ткаченко та інших, поки небагатьох дослідників.

Актуалізація цього поля проблемних досліджень у вітчизняній науці відбулася в зв'язку із впровадженням з 2010 р. українськими ВНЗ до навчального плану напрямів «Економіка і підприємництво» та «Менеджмент і адміністрування» навчальної дисципліни «Соціальна відповідальність».

Виховання соціально відповідальної особистості фахівця має ґрунтуватися на національному історичному досвіді, завдяки чому принципи соціально відповідальної поведінки включатимуться в ментальний комплекс молодого покоління, сприяючи формуванню стійких професійних орієнтирів. Воно завжди є семіотичним, тобто підлягає інтерпретації, включаючись у контекст ментальної діяльності людини, в якій набуває функціональних характеристик, стаючи аксіомами, посланнями, тезами, гіпотезами, аргументами тощо [1].

Тому *метою* нашого дослідження є виявлення історичних витоків формування соціальної відповідальності в Україні та визначення їх педагогічного потенціалу в системі вищої освіти.

Одним із головних джерел виховання соціальної відповідальності є освіта, адже «чим вищим є освітній рівень людини, тим більшою є вирогідність об'єктивного розуміння подій навколишнього середовища, бачення наслідків змін у ній, оцінки її характеру та особливостей», що не може не впливати на прояв відповідальності [5, с. 23].

Національна концепція соціальної відповідальності формується вже на початках існування української державності. Ще у першому літературному джерелі України «Велесовій книзі» (V–VIII ст.) містяться роздуми про громадянську відповідальність, зокрема необхідність єднання для захисту краю.

Більш вираженими та глибокими ці настанови є у «Правді руській» Ярослава Мудрого та «Повчанні дітям» Володимира Мономаха. У яскравій поетичній формі філософські роздуми про соціальну відповідальність, необхідність консолідації зусиль суспільства для захисту батьківщини знайшли відображення у знаменитому «Слові о полку Ігоревім».

Формування національної концепції соціальної відповідальності відбувалося в українській філософській думці протягом всього її розвитку, зокрема завдяки П. Русину (бл. 1470–1517), С. Оріховському-Роксолану (1513–1566), І. Гізелю (1600 (?)–1683), Г. Сковороді (1722–1794), І. Франку та іншим мислителям.

Так, у багатьох своїх працях («Напучення польському королеві», «Про природне право» та ін.) Станіслав Оріховський-Роксолан розглядав суспільне благо як взаємну відповідальність держави та громадян, що ґрунтується на рівних правах людей і соціальній справедливості. Обовязок кожної людини, стверджував мислитель, піклуватися про інтереси суспільства і держави.

Професор Києво-Могилянської академії І. Гізель, вважаючи важливою умовою суспільного розвитку державу, пов'язував її розквіт кризь з ідеєю «спільного блага», згідно з якою розвиток суспільства можливий за умови консолідації та взаємної відповідальності всіх верств населення.

Особливе місце в українській філософській думці займає кордоцентризм або «філософія серця» Григорія Сковороди, який обстоював необхідність сердечної доброти та милосердя як основи відносин між людьми.

Особливу роль у формуванні концепції соціальної відповідальності у вітчизняній філософії відіграв відомий український письменник, філософ, громадський діяч Іван Франко. Його концепція «цільної людини» формулює ідеал, до якого має прагнути особистість, яка хоче і повинна бути корисною суспільству, громаді, служити їх інтересам [3].

Обґрунтування соціально відповідальної поведінки особистості в українській філософській думці відбувалося одночасно з активними практичними діями кращих представників української еліти з розбудови національної освіти, сприяння мистецтву, допомоги нужденним тощо. Досліджуючи вітчизняний досвід філантропічної діяльності, український учений П. Біличенко робить висновок, що основою для формування поняття соціальної відповідальності в історичному минулому були (і залишаються сьогодні) моральні, етичні та релігійні постулати [2, с. 14]. При цьому незаперечним є той факт, що соціально відповідальні принципи підприємництва (бізнесу) зародилися з релігійних ідей різних конфесій. До XVIII ст. основними суб'єктами благодійності виступали церкви та монастирі, а також із часом громадські організації українського міщанства – братства.

Релігійні братства відіграли визначну роль убереженні та розвитку національної культури, у розбудові системи освіти в Україні. Вони виникли як національно-релігійні організації православного населення, і під гаслом боротьби за віру братства здобули великий вплив на місцеві громади, беручи активну участь у вирішенні їхніх проблем. Вони утримували лікарні та школи, допомагали злиденним, опікувалися долею сиріт, займалися видавничою справою.

Створення перших вищих навчальних закладів України – Острозької та Києво-Могилянської академії біло результатом філантропічної діяльності видатних українських меценатів. Так, князь К. Острозький з метою збереження і розвитку національних культур-

них традицій, православної віри і реформування освіти у другій половині XVI ст. відкривав за власний кошт школи в Острозі й інших містах, стимулював розвиток книгодрукування слов'янською мовою.

Острозька школа-академія була організована князем Острозьким на його кошти у 1576 р. з метою протистояння колонізаторському впливу на українську та білоруську молодь католицько-єзуїтських навчальних закладів. Тому в навчальному процесі багато уваги приділялося вихованню в учнів почуття патріотизму, любові до культури, мови, традицій свого народу [6].

До історії української доброчинності увійшло ім'я і Гальшки Острозької, племінниці Костянтина Острозького, що зробила істотний внесок у фундацію Острозького культурно-освітнього центру, як і інша Галишка – Гальшка Гулевичівна, багата київська шляхтинка, яка переписала свої спадкові землі на Подолі на братську школу, готель, будинок для сиріт і монастир [6].

Серед українських меценатів необхідно особливо виділити ім'я київського митрополита Петра Могили, який реставрував храми (Софію Київську, Михайлівський Видубецький храм, церкви Трьохсвятительську й Спаса та ін.), виступив покровителем української освіти, ставши одним із засновників Києво-Могилянської академії, заповівши все своє майно на справу поширення освіти в Україні та розвитку наук.

До меценатської діяльності активно долучалися і запорізькі козаки, надаючи фінансову підтримку братським і парафіяльним школам, очолюваній М. Могилою Київській академії.

Меценатами піонерів українського друкарства і шкільництва виступили гетьман Григорій Хоткевич, який надав притулок вигнаним з Москви друкарям Івану Федорову й Петру Мстиславцю, князь Юрій Слуцький та ін. Серед меценатів були гетьмани П. Конашевич-Сагайдачний, Б. Хмельницький та ін.

Покровителем української церкви і меценатом національної просвіти був Іван Мазепа. Він же спорудив новий великий будинок Могилянської академії і фінансував її, так само, як бурси і шпиталі.

Суспільно-економічні процеси, що відбувалися в Російській імперії у XVIII–XIX ст., стимулювали участь великих промисловців України у створенні і розбудові національної системи освіти, у вирішенні соціальних проблем населення. Зокрема у XVIII ст меценати активно долучалися до відкриття нових навчальних закладів – колегіумів. Наприклад, відкриття Харківського колегіуму відбувалося за фінансової підтримки Є. Тихорського, М. Голіцина, інших земле- та домовласників [2, с. 9].

Українські магнати-меценати XIX ст. М. Терещенко, Л. Бродський, М. Дегтерев, Б. Ханданко, Є. Чикаленко, В. Смиренко, І. Череватенко, Г. Галаган, В. Тарновський та ін. значним чином долучилися до підвищення соціального рівня життя населення України: будували та підтримували фінансово лікарні, притулки, гімназії, училища, заклади культури, запроваджували земельне кредитування, створювали перші банки.

У радянські часи традиції української благодійності втратили своє значення в умовах тоталітарної держави, яка опікувалася всіма аспектами життя своїх громадян так, як вважала за потрібне. Проте відродження інтересу до благодійності характеризує сучасний український бізнес, щоправда, часто з дуже меркантильних позицій.

Водночас давні традиції доброчинності в Україні можуть допомогти у визначенні національних особливостей та пріоритетів програм корпоративної соціальної відповідальності, адже і суспільство, і бізнес потребують гідного зразка для наслідування у справах благодійності, у вирішенні філантропічними засобами численних проблем перехідного соціуму. І тому ознайомлення з історичним досвідом філантропії та меценатства в Україні має великий педагогічний потенціал в системі професійної підготовки студентів, зокрема в контексті опанування навчальної дисципліни «Соціальна відповідальність», оскільки реалізує забезпечує реалізацію когнітивного компонента структури соціальної відповідальності в процесі навчання як системи засвоєних знань щодо соціальної відповідальності, її способів і методів реалізації на прикладі історичного досвіду.

Висновки. Одним із головних джерел виховання соціальної відповідальності є освіта. Звернення до національного історичного досвіду впровадження принципів соціальної

відповідальності в економічне та культурне життя українського суспільства протягом століть сприятиме не лише професійному зростанню, формуванню соціальної свідомості, відповідних ціннісних орієнтацій, але й патріотичному вихованню майбутніх управлінців і підприємців.

Подальшу перспективу досліджень можуть становити дослідження теорії і практики педагогіки соціальної відповідальності в рамках ментально-когнітивної парадигми.

Список використаних джерел

1. Анисимов С.Ф. Мораль и поведение / С.Ф. Анисимов. – М.: Мысль, 1985. – 158 с.
2. Біличенко П.Г. Просвітницька діяльність українських меценатів родини Терещенко (друга половина XIX – поч. XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / П.Г. Біличенко. – Харків, 2008. – 21 с.
3. Дудкіна О. Постаць Івана Вишенського крізь призму етико-антропологічної концепції Івана Франка / О. Дудкіна // Слово і Час. – 2006. – № 9. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11041>
4. Колот А.М. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади [Електронний ресурс] / А.М. Колот // Україна: аспекти праці : наук.-екон. та сусп.-політ. журнал / гол. ред. О. Варецька. – 2011. – № 3. – С. 3–9. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/2142>
5. Корпоративная социальная ответственность: учебник для бакалавров / Э.М. Коротков, О.Н. Александрова, С.А. Антонов [и др.]; под ред. Э.М. Короткова. – М.: Издательство Юрайт, 2013. – 445 с.
6. Поліщук В.А. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: курс лекцій / В.А. Поліщук, О.І. Янкович. – ТДПУ, Тернопіль, 2009. – 256 с.
7. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

References

1. Anisimov, S.F. (1985). *Moral' i povedenie* [Morality and behavior]. Moscow: Mysl' Publ. 158 p. (In Russian).
2. Bilychenko, P.H. (2008). *Bilychenko Prosvitnyts'ka diial'nist' ukrains'kykh metsenativ rodyny Tereshchenko (druga polovyna XIX – poch. XX stolittia)* [Educational activities Ukrainian patrons of the family Tereshchenko (second half of XIX - beg. XX centuries)]. Abstract of dissertation for the degree of Pedagogical Sciences. 13.00.01 general pedagogy and history of pedagogy. Kharkiv. 21 p. (In Ukrainian).
3. Dudkina, O. *Postat' Ivana Vyshens'koho kriz' pryzmu etyko-antropologichnoi kontseptsii Ivana Franka* [Figure of Ivan Vyshensky through the ethical and anthropological concepts of Ivan Franko]. *Slovo i Chas* [Word and Time]. 2006. no. 9. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11041> (In Ukrainian).
4. Kolot, A.M. *Sotsial'na vidpovidal'nist' liudyny iak chynnyk stijkoi sotsial'noi dynamiky: teoretychni zasady* [Social Responsibility as a factor of sustainable human social dynamics: the theoretical foundations *Ukraina: aspekty pratsi: nauk.-ekon. ta susp.-polit. zhurnal* [Ukraine: aspects of labor]. Scientific-economical. and public journal. Ed. A. Varetska. 'Prace' Publ. 2011, no 3, pp. 3-9. Available at: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/2142> (In Ukrainian).
5. Korotkov, Je.M., Aleksandrova, O.N., Antonov, S.A. [et al.] (2013). *Korporativnaja social'naja otvetstvennost': uchebnyk dlja bakalavrov* [Corporate social responsibility: textbook for undergraduate students]. Ed. by Je. M. Korotkov. Moscow. Publishing Yurayt. 445 p. (In Russian).
6. Polischuk, V.A., Yankovych, O.I. (2009). *Istoriia sotsial'noi pedahohiky ta sotsial'noi roboty: Kurs leksij* [The history of social pedagogy and social work: Lectures]. Ternopil. TDPU Publ. 256 p. (In Ukrainian).
7. *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar'* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow. *Sovetskaja jenciklopedija* [Soviet Encyclopedia]. 1983. 840 p. (In Russian).

В статье рассматриваются исторические истоки формирования социальной ответственности в Украине, определяется их педагогический потенциал в системе высшего образования.

Ключевые слова: ответственность, социальная ответственность, высшее образование, филантропия, меценатство.

The article examines the historical sources of social responsibility in Ukraine as well as their pedagogical potential in the system of higher education.

The insight into philanthropy and patronship historical experience of Ukrainian nation possesses great educational potential for developing the system of professional training for students who specialize in the fields of «Economics and Entrepreneurship» and «Management and Administration», specifically in the context of «Social Responsibility» course. Appealing to the historical experience of centuries-long implementation of social responsibility principles in the economic and cultural areas of Ukrainian society facilitates professional development, on the one hand, and contributes to social consciousness formation, establishment of humanistic axiological values, and patriotic upbringing of students, on the other hand.

Key words: responsibility, social responsibility, higher education, philanthropy, patronship.

Одержано 9.10.2015.